

*Огульчанська О. А.,**кандидатка філологічних наук,**доцентка кафедри української і зарубіжної літератури**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ В РОМАНІ А. КРОНІНА «ЮДИНЕ ДЕРЕВО»

Анотація. У статті проаналізовано художні засоби реалізації морального вибору головного персонажа у романі Арчибальда Кроніна «Юдине дерево». Головна сюжетна лінія твору пов'язана з Мореєм, заможним чоловіком, який насолоджується життям, займається самоосвітою, цікавиться культурою і колекціонує витвори мистецтва. Письменник використовує засоби ретардації (ретроспекцію) задля того, аби, по-перше, розширити часово-просторові межі роману; по-друге, щоб вмотивувати поведінку персонажа у теперішньому сюжетному часі. А. Кронін у своїх творах часто звертається до проблеми морального вибору. Персонажа випробовують ситуації, у яких проявляються його найсильніші риси характеру, упередження, життєві набути концепції тощо. У романі «Юдине дерево» важливе змістове навантаження має і сама назва. Адже натякає на зраду: згідно з однією легендою зрадник Іуда повісився на персисі, який почали називати деревом Іуди. Про цю версію рецепієнт читає і в самому романі, коли Мореї розповідає про дерево, що росте в його саду. Упродовж розгортання подій перед читачем постає низка конфліктів, у яких головну роль відіграє Мореї. Кожен із цих конфліктів закінчується драматично, руйнуючи долі. Знаковим є і той момент, що згадкою про Юдине дерево закінчується твір. У романі важливу характеротвірну роль відіграють речі, що оточують головного персонажа, підкреслюють рівень його заможного життя і рівень значення цих речей для самого Морея. Периферійні сюжетні лінії виконують сюжетоорганізуючу роль, увиразнюючи звучання головного конфлікту. Переважна більшість конфліктів стосуються морального вибору Морея. Повторювані подібні конфліктні ситуації підкреслюють риси характеру головного персонажа і організують ідейно-естетичне наповнення роману. Внутрішній конфлікт головного персонажа реалізується через монологи, невласне пряму мову, рефлексії.

Ключові слова: роман, сюжет, хронотоп, характер, персонаж, внутрішній конфлікт.

Постановка проблеми. Творчість Арчибальда Кроніна – непересічне явище у світовій літературі. За життя письменника, який, до речі, унікав слави і популярності, його романи видавалися великими тиражами і багато з них були екранізовані. Майстерність письменника полягає не лише в осягненні важливих морально-етичних проблем, але й передусім у здатності бачити життя у всій його багатогранності і складності. Його твори мають автобіографічний характер («Цитадель», «Юдине дерево»). Лікар за фахом, письменник за покликанням, Арчибальд Кронін зміг у художній формі передати ті проблеми, з якими стикалися лікарі у тогочасній дійсності. Його твори конфліктоцентровані: перед головним персонажем (часто лікарем) постає вибір – залишатися чесним, відповідальним, або спокуситися великим

грошима, поступитися своїми професійними і людськими принципами. Арсенал художніх засобів письменника враховує поліаспектне розкриття характерів персонажів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Творчість Арчибальда Кроніна в Україні на сьогодні ще недостатньо досліджена. Є поодинокі наукові публікації, у яких дослідники зосереджують увагу на окремих аспектах творчості письменника. Так, наприклад, Яців Т. [1] звертається до автобіографічних аспектів у творчості письменника. Об'єктом аналізу став роман «Цитадель». Науковиця зауважує, що самого письменника можна вважати прототипом головного персонажа твору. Сулковська М. [2] аналізує образ дому у творчості А. Кроніна на прикладі твору «Замок Броуди». Авторка статті розглядає образ дому як приклад архетипу Маски, зазначаючи, що образ дому є ключем до розуміння характеру головного персонажа, а отже має характерологічну функцію. Серед зарубіжних дослідників творчості шотландського письменника особливу увагу приділяли Девіс А. [3], Маккібін Р. [4], Мередіт К. [5]. У полі зору науковців поетикальні аспекти роману «Цитадель», дослідження проблематики, автобіографічних моментів у творів тощо. Варто зазначити, що роману «Юдине дерево» не приділено достатньо уваги ані в зарубіжних виданнях, ані в вітчизняних.

Мета статті. У нашому дослідженні зосереджуємо увагу на аналізі художніх засобів реалізації морального вибору персонажа. Акцентуємо увагу на сюжетотвірних і характеротвірних чинниках, що дають змогу розкрити мотивацію вчинків головного персонажа, простежити етапи формування цілісного психологічного портрета.

Виклад основного матеріалу. У центрі сюжету роману «Юдине дерево» життя Морея, заможного чоловіка, який в якийсь момент життя вирішує виправити помилку молодості, повернувшись до містечка, де багато років тому він зрадив кохану дівчину. Назва твору акумулює ідейно-художній задум роману, визначає вектори конфліктних ситуацій. Так, ще на початку твору рецепієнт дізнається, що у саду Морея росте Юдине дерево, що є гордістю господаря. «Мореїв найбільший ботанічний скарб – велике, розкішне Юдине дерево, що високо-високо здіймалося на тлі гори, озера й хмар» [6, с. 7]. І сам Мореї за будь-якої слушної нагоди розповідає гостям про легенду походження назви цього дерева, дерева, на якому повісився зрадник Іуда. Ідея зради є ключовою у романі. Переважно йдеться про зраду в коханні. Проте, на нашу думку, ця думка набагато глибша в А. Кроніна, адже йдеться передусім про зраду себе як особистості, як лікаря.

Важливе сюжетотвірне і характеротвірне значення у творі має простір. Як власне простір персонажа, так і простір, що

його оточує. Роман починається з детального опису місцевості, де живе Морей, і його реакції на те, що він бачить. Таким чином можемо говорити про візуалізацію простору через сприйняття головного персонажа: «Господи, яка краса! З одного боку – божественно симетрична гора Різенберг, яка підносила до синього неба над зеленими-зеленими луками, ледь припеченими невеличкими старезними селянськими хижими з червоними дахами; з іншого – пологі схили Ешенбюка, грушеві, абрикосові та вишневі садки ... а внизу, о так, нижче від плоскогогірного угіддя, що належало йому, розташувалося Шванзее, любе його серцю Лебедине озеро ...» [6, с. 5]. Письменник повсякчас акцентує увагу на розкоші Морей, додаючи і реакцію самого власника на ту розкіш, у якій він живе. Так, описуючи будинок, автор роману зазначає, що все, що оточувало Морей, викликало в ньому блаженство і спокій. Проспекційним моментом у творі можна назвати натяк на те, що невдзві трапляється щось трагічне. Після опису краси і багатства автор зауважує: «в його душі панувала блаженність, і він геть не підозрював про нависле над ним лихо» [6, с. 6].

Письменник багато уваги приділяє матеріальним предметам розкоші Морей. Так читач дізнається, що у чоловіка є не лише чудовий дім із садом і прекрасними краєвидами, а й спортивний «Ягуар», універсал «Гамберг», «Ролс-ройс сільвер клавд»; він вдома носить шовковий халат фірми «Грідер», є у нього і спеціально замовлений чай для твердої води тощо. Огляд розкоші автор продовжує через сприйняття подруги Морей Фріди фон Альтсгофер: «... вона окинула поглядом кімнату, споглядаючи багаті меблі вісімнадцятого сторіччя, м'який сірий килим, стільці з оббивкою в стилі Людовіка VXI; картини – Гоген Пон-Аванського періоду, підписаний і датований, під ним, на камінній полиці в георгіанському стилі стояли статуетки династії Тан, на протилежній стіні висіла чудова оголена натура Дега, ранній Утрілло й пейзаж Сіслея, розкішно приглушений Бонар, незрівнянно проникнута материнським почуттям Марі Кассат, а тепер ще й В'юйяр» [6, с. 16]. Упродовж розгортання подій письменник ще неодноразово звертається до захоплення Морей розкішною і заможним безтурботним життям. Так, наприклад, коли він ще вагався, чи прийняти пропозицію мільонера Голбрука Берта, зрадивши таким чином Мері, перед його очима пронісся «блискучий «Крайслер» [6, с. 121] Голбрука. Цей момент став вирішальним для Морей, хоча він знав, що, крім того, що він погодиться на співпрацю з Бертом, йому доведеться зрадити Мері, одружившись із донькою Голбрука. Зазначимо, що одним із головних випробувань у житті персонажа є випробування грошима (так само, як, наприклад, у романі «Цитадель»).

У ретроспекційній частині роману читач знайомиться з молодим амбітним і розумним студентом Морей. Письменник вдається до деталізації простору Морей, що є контрастним до теперішнього життя чоловіка: «Помешканням Морей була невеличка кімната на піддашші багатопверхового будинку поблизу доків Блерлов. Цей район, відрізаний від міста колишнім міським сміттєзвалщем, яке місцеві називали Тіппз, був, бузсумнівно, одним із найбідніших у Вінтоні. Обідрані, рахитичні діти гралися на розитих, розмальованих крейдою тротуарах, а біля під'їздів стояли, загорнувшись у шалі й плескаючи язиками, жінки в чепчиках» [6, с. 34].

Важливим характеротвірним засобом у творі є контраст. У той момент, коли Морей заходить до помешкання Каті,

доньки своєї коханої, читач саме його очима бачить убогість і помешкання, і одягу дівчини. Для Морей, який переважну частину свого життя живе у розкоші, це справило гнітюче враження: «Вона була простоволоса, одягнена в темно-синє, дуже пошарпане пальто, під яким видніла сестринська уніформа з джинсової тканини, і він із болем помітив, що одна її туфля мала латку – латку дуже акуратну, та все ж то була латка» [6, с. 157]. «Поки вона в кухоньці запарювала чай, він сидів біля вікна в кімнаті над амбулаторією й озирався навколо, здивований браком комфорту, убогістю всього, на що натрапляло око. Не було навіть килимка на чисто вимитій, гладенькій дерев'яній підлозі, меблів було небагато, лише квадратний стіл із соснових дощок, кілька стільців із сидіннями, набитими кінським волосом, почорнілий камін без вугілля, побілені стіни, які прикрашала тільки одна картина, і то релігійного змісту...» [6, с. 158]. Побачене глибоко вразило Морей, який вирішив бути тим рятивником, який здатен змінити життя Каті. Зустріч з Каті – можливість спокутувати гріх молодості. Ця ідея принесла полегшення Морей. У цій ситуації А. Кронін вдається до контрасту не лише в матеріальному плані, а й у духовно-моральному. Особливо яскраво це простежується в одному з діалогів з Каті, коли вона говорить про те, що збирається провести своє життя в Африці, допомагаючи бідним і нужденним людям, як і її дядько Віллі. Дівчина бачить сенс життя у самозреченні і допомозі. Для Морей ж це звучить абсурдно, адже для нього усе вимірюється грошима: «Найбільше його здивувало усвідомлення, що його гроші дуже мало для неї значать. Вона була байдужа до розкошів готелю, дорогі й вишукані страви були для неї лише завадою, і він відчував, що їй більше була до владоботи та орендована малолітражка, ніж його комфортабельний «Ролс-ройс» [6, с. 216]. Але згодом він погоджується на пропозицію Каті поїхати разом з нею до Африки. Це була спроба купити собі прощення. Проте у читача поступово складеться враження, що Морей здатен на прояв людяності, любові, у певному сенсі самопожертви. Його натхненні слова і монологи помилково дають читачу зрозуміти, що він усвідомив увесь трагізм ситуації з минулого. Зважившись на таку кардинальну зміну в своєму житті, Морей намагається цим привернути до себе увагу друзів. Морей збирає шановане товариство на лекцію Віллі і наприкінці заходу оголошує про своє рішення назавжди оселитися в Африці. Така театральність була характерною рисою Морей: вразити інших, довести світу, що він чогось вартий. Найкраще його знала Фріда, тому їй неважко було його вмовити відмовитися від цієї небезпечної ідеї. Автор зображує, як Морей, уже жалкуючи про своє рішення, намагається знайти вихід із ситуації. Підсвідомо він розуміє, що саме Фріда здатна йому допомогти. Іншими словами, він шукає можливість перекласти відповідальність на інших, вийти з дорослої позиції. А отже, перше, що він робить після сварки з Фрідою, йде до неї, знаючи, що жінка продовжить його відмовляти. Ще одним варіантом уникнути відповідальності за свої слова і поспішні рішення Морей обирає здоров'я: накульгуючи у якийсь момент, він звертається до лікаря, сподіваючись, що той побачить у цьому щось загрозливе для поїздки. Не знайшовши підтримки в одній лікарні, у Морей виникає думка піти до іншого лікаря. Проте він її відкидає.

Майстерність А. Кроніна полягає в чітко вибудованих діалогах, рефлексіях головного персонажа, із яких читач формує своє уявлення про трансформацію Морей. Саморефлексії

Морея розкривають перед читачем протиріччя, що відбуваються у його душі: «Він розбагатів, дуже розбагатів, але яким способом? Не як блискучий лікар, першокласний спеціаліст, поважний і шанований у своїй професії, а як жалогідний вигадувач пігулок, прситосуванець, постачальник модних панацей без жодної клінічної користі, реклама яких псувала краєвиди і які продавалися мало не на вагу золота, що було ще одним ошуканством... Але загалом якою пародією виявилась ця його кар'єра. Навіщо, скажіть на милість, він це зробив? А насамперед, чому він був таким дурнем і одружився з Доріс Голбрук?» [6, с. 142]. Такі протиріччя, що виникають повсякчас у душі Морея, є показником внутрішнього конфлікту. Внутрішній конфлікт є первинним і складним психологічним конфліктом. Такий конфлікт зумовлений переважно тривалими негативними переживаннями, що зокрема викликають протиріччя і «зіткнення структур внутрішнього світу особистості і відображає її протирічливі зв'язки з соціальним середовищем, ускладнення у прийнятті рішень та розв'язанні проблем» [7, с. 122]. Так само він називає себе дурнем після поспішного й таємного одруження з Фрідою, зрадивши тим самим Каті: «О господи, який він був дурень, що одружився з Фрідою, піддавшись своїй слабкості, своєму жаданню співчуття» [6, с. 308]. Зраду він називає слабкістю. До речі, у романі є приклади саморефлексії Дейвіда Морея, у яких він шукає і знаходить виправдання своїм ганебним вчинкам. Наприклад, коли він ще вагався чи приймати пропозицію Голбрука, Морей сам виправдовував себе, уже підсвідомо погоджуючись бути зрадником: «Перебуваючи під подвійним тиском грошей та пристрасті, захищаючись від докорів сумління, він узявся конструювати логічні аргументи на свою користь, починаючи зі самого дитинства, поневір'я, злидні й залежність, надлюдські зусилля для здобуття диплому лікаря. Справді, була ще Мері – він примусив себе принаймні подумки назвати її ім'я. Але хіба він не занадто поспішно поринув у ці стосунки під спонукою своєї імпульсивної натури, недосвідченості й романтичних обставин, за яких він познайомився з нею?» [6, с. 131]; «Хай йому біс, треба ж подумати про себе. У такому дещо запаморочливому стані йому було легше відмежуватися від минулого й думати тільки про майбутнє» [6, с. 136]. В іншому випадку це стосувалося виправдання свого розішного життя: «А крім роботи, хіба він, жертва таких важких обставин, не мав повного права присвятити себе самому собі: працювати над саморозвитком, студіювати мистецтво, вивчати мови, тобто французьку, німецьку та італійську, зі смаком одягатися? Одне слово, він став чоловіком із вишуканими манерами й свідомо старосвітським стилем» [6, с. 144]. Як бачимо, Морей не переймався моральними проблемами, шукав виправдовування своїй поведінці, способу життя, цінностям, які були переважно матеріальні. Частина роману, у якій зображений шлях Морея, починаючи з юнацьких років, уявляє загальне враження від головного персонажа, підкреслює його провідні риси характеру, що мають переважно руйнівну, деструктивну силу. Нелінійний спосіб нарації дає змогу письменнику тримати читача у напрузі, зобразити головного персонажа поліаспектно, у стосунках з різними людьми. Саме у молоді роки відбувається формування поглядів і переконань головного персонажа, транслюється його бачення вирішення проблем, пов'язаних як із професійним, так і з особистим життям.

Упродовж розгортання подій перед читачем поступово вимальовується цілісний психологічний портрет Морея.

Письменник ставить персонажа перед вибором, що стосується особистого життя, двічі: вперше – кохання і зрада Мері, вдруге – кохання і зрада Каті. Влучну характеристику Морею дає наприкінці твору Фріда, з якою він одружився, аби уникнути поїздки з Каті до небезпечної Африки: «Дейвід лише егоїстичний та слабкий і будь-що прагне уникнути проблем і труднощів» [6, с. 303].

Фінал роману трагічний: Морей кінчає життя самогубством, повісившись на дереві Іуди в своєму саду. Автор не ставить питання чи це було каяття за всі гріхи, чи сором від того, що всі дізнаються про ганебні вчинки Морея, чи стресова ситуація, пов'язана з самогубством Каті, коли та дізналася, що Морей таємно одружився з іншою. Виходячи з монологу Дейвіда Морея, читач може зробити висновок, що ключовим у прийнятті рішення був все ж таки сором: «Так, усе вийде на світ божий, усе, усе: вечірка на честь Віллі, його заручини з Каті, героїчна заява про його від'їзд до Африки. А тепер минуло всього-на-всього кілька днів – а він все ще тут, одружений з Фрідою, а Каті мертва. Господи, що вони подумают про нього? Плітки, скандал, ганьба – усе це впаде на нього. І він не може цього уникнути, тепер він не може поїхати геть з Фрідою вранці, не може вислизнути й зручно все забути. Він мусять залишитися тут, коли все відкриється, а потім бути навіки прив'язаним до ненависної Фріди, яка ніколи не відпустить його, яка без жодних докорів сумління гризтиме його, допоки він не підкориться їй без решти» [6, с. 316]. Таким чином, конфлікт головного героя вирішується через уникнення відповідальності шляхом позбавлення себе життя. Уникнення відповідальності за наслідки своїх вчинків було провідною рисою його характеру впродовж усього життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізувавши художні засоби роману А. Кроніна «Юдине дерево», що дають змогу розкрити моральні проблеми, порушені у творі, можемо зробити висновок: письменник вдається до деталізації і опису речей, що мають характерові значення, ретроспекції у творі розширюють романне тло, увиразнюють звучання головного конфлікту твору. Діалоги і думки, міркування головного персонажа підкреслюють його життєві принципи і переконання, що мають деструктивний характер і є причиною конфліктних ситуацій міжособистісної взаємодії. Назва роману є натяком на конфлікт і можливу розв'язку конфлікту.

Уважаємо за доцільне і надалі досліджувати творчість Арчибальда Кроніна, зокрема і роман «Юдине дерево», адже його твори в Україні на сьогодні ще не мають належного поцінування з боку науковців. Творча лабораторія митця привертає увагу поглибленим психологізмом, увагою до художньої деталі і багатогранністю проблем, порушених у творах.

Література:

1. Яців Т. Особливості жанру автобіографії (на прикладі роману «Цитадель» Арчибальда Кроніна). *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації (ELLIC 2022) : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 04 – 06 жовтня 2022 р.* С. 106–109.
2. Сулковська М. Образ дому як принцип композиції у романі А. Кроніна «Замок Броуді». *Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Вип. 13.* С. 163–167.
3. Davies A. J. Cronin: The Man Who Created Dr Finlay. Bloomsbury USA, 2011. 288 p.

4. McKibbin R. Politics and the medical hero: A. J. Cronin's *The Citadel*. *English Historical Review* CXXIII/502 (June 2008). P. 65–78.
5. Meredith Ch. Cronin and the chronotope: place, time and pessimistic individualism in the «*Citadel*». *North American Journal of Welsh Studies*, vol. 8 (2013). P. 50–65.
6. Кронін А. Цитадель; пер. з англ. Олена Фешовець. Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. 416 с.
7. Ложкін Г., Пов'якель Н. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 416 с.

Ohulchanska O. Artistic implementation of moral choice in the novels of A. Cronin (on the examples of the works “*Citadel*”, “*The Judas Tree*”)

Summary. The article analyzes the artistic means of realizing the moral choice of the main character in Archibald Cronin's novel “*The Judas Tree*”. The main storyline of the work is connected with Morey, a wealthy man who enjoys life, is engaged in self-education, is interested in culture and collects works of art. The writer uses the means of retardation (retrospection) in order, firstly, to expand the time-space boundaries of the novel; secondly, to motivate the character's behavior in the present plot time. In his works, A. Cronin often addresses the problem

of moral choice. The character is tested by situations in which his strongest character traits, prejudices, acquired concepts, etc. are manifested. In the novel *The Judas Tree*, the title itself has an important semantic meaning. It alludes to betrayal: according to one legend, the traitor Judas hanged himself on a cress tree, which was called the Judas tree. The recipient also reads about this version in the novel itself, when Morey talks about a tree growing in his garden. As the story unfolds, the reader is confronted with a series of conflicts in which Morey plays a major role. Each of these conflicts ends in a dramatic way, destroying lives. It is also significant that the novel ends with the mention of the Judas tree. Peripheral storylines play a plot-organizing role, expressing the sound of the main conflict. The vast majority of conflicts concern Moray's moral choices. Repeated similar conflict situations emphasize the character traits of the main character and organize the ideological and aesthetic content of the novel. In the novel, the things that surround the main character play an important character-forming role, emphasizing the level of his wealthy life and the importance of these things for Morey himself. The protagonist's internal conflict is resolved through non-personal direct speech and reflection.

Key words: novel, plot, chronotope, character, character, internal conflict.